

NÁČRT GENÉZY EKOFILOZOFICKÉHO MYSLENIA

EVA SMOLKOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SMOLKOVÁ, E.: The Development of the Ecophilosophical Thinking - an Outline.

FILOZOFIA 49, 1994, No 9, p. 575

Since the sixties the ecological problem has been approached from the philosophical standpoint. In the paper attitudes, streams and authors are presented whose impact on the development of ecophilosophy was of importance as well as their methods and objectives. Alternative resolutions of the ecological problems are discussed - attention is paid to their common characteristics, and to various methods used in pursuing certain objectives.

Za počiatky ekofilozofického¹ myslenia je možné označiť šesťdesiate roky 20. storočia. Vo filozofickom myslení tohto obdobia rezonuje kritika vedenia ako moci, ktoré slúži ako nástroj na dobytie a ovládnutie skutočnosti, teda spoločnosti a prírody, silne vlna kritiky určitých špecifických foriem racionality a analyzujú sa možné aspekty racionalizácie, najmä scientizácie a technizácie. Pod vplyvom týchto ideí sa začali vynárať a formovať prvé environmentalistické predstavy. Vedci prakticky zo všetkých vedných oblastí sa začali zaujímať o životné podmienky najprv len človeka, postupne aj iných živočíšnych a rastlinných druhov, o prostredie, perspektívy, príčiny ohrozenia, ako aj o možné východiská. Predpokladom týchto úvah je určitá úroveň prírodovedeckého poznania, konkrétne ekologického, biologického, biochemického, etologického, geologického, genetického a iných, ako aj vznik určitého typu predstáv kozmologických. Sú podmienené vznikom takých politologických úvah, gnozeologických a ontologických predstáv, ktoré tento problém už načrtli alebo reflektovali z určitého zorného uhla. V tejto súvislosti by sme mohli načrtnúť filozofické a metodologické východiská ekofilozofie, čo však už urobili iní ([1], 121-160; [2] 184-226). Ide o filozofujúce teórie o vzťahu spoločnosti a prírody, resp. človeka a prírody. Treba poznamenať, že ekofilozofia a postmoderna sa formovali a ovplyvňovali navzájom. Vnášanie fantastična do

¹ Za ekofilozofický budem v tejto práci považovať každý myšlienkový systém, ktorý do centra pozornosti stavia vzťah človeka a prírody, prírody a spoločnosti alebo sa zaoberá životom ako planetárnym fenoménom. Výraz ekofilozofia volím z dôvodu tradičného označovania tohto typu uvažovania, ktorým sa v práci zaoberám, za filozofický. Rôzni autori v rôznych oblastiach volia na jeho označenie iné výrazy, napríklad ekosophia, etika životného prostredia, ekoetika a iné. Na jeho označenie sa požíva aj pojem environmentalizmus, z environmentalistických pozícií sa však len ťažko riešia ontologické a metodologické aspekty ekologického problému.

racionality s cieľom, upozorniť na emotívne zážitky a zintenzívniť ich je súčasťou procesu volania po zmene, hľadania možností transformácií racionalizmu a pokusov reflektovať skutočnosť inak a iným spôsobom než doposiaľ. O tom, že tento proces nie je jednosmerný, svedčia napokon Toulminove práce označujúce ekológiu za postmodernú vedu ([3], [4]).

V šesťdesiatych a začiatkom sedemdesiatych rokov sa sa začínajú systematicky študovať zmeny ekosystémov a biosféry, zaznamenávajú sa štrukturálne a funkcionálne poruchy. Otvorene sa začína hovoriť a písať o ekologickom ohrození globálneho rozsahu. Proces mapovania stupňa ohrozenia sa v prvom období transformoval do podoby hľadania „zodpovednosti za svet v najširšom význame“ ([5], 45)². Pri jeho zrode stáli K. Lorenz, V. I. Vernadskij, S. Kvalloy, N. Tinbergen, L. White, A. Toynbee, A. Peccei a mnohí ďalší. Ide o obdobie, v ktorom sa ekologický problém začína posudzovať ako filozofický problém, najčastejšie axiologický a etický, alebo na ekológiu sa nazerá ako na vedu s filozofickou dimenziou. Začína sa z rôznych hľadísk a pozícií uvažovať o utilitarizme, spolu s ním aj o antropocentrizme, jestvujúcim hodnotovom systéme a jeho funkčnosti v zmenených podmienkach, ako aj o etických normách správania sa. Volá sa po zmene uhla nazerania na spoločnosť, spoločenské javy a procesy, na prírodu, ekosystémy a biotické spoločenstvá, po procese, ktorý bol spočiatku pomenovaný ako ozeleňovanie (spoločenských procesov, politiky, filozofie, vedy, neskôr aj techniky), dnes sa najčastejšie označuje doposiaľ nevyšpecifikovaným výrazom ekologizácia. Tento pojem bol neskôr pretransformovaný do etickej podoby a poznáme ho ako etizáciu (napríklad faktorov prostredia a pod.). Pozornosť sa mala sústrediť, ako to sformuloval A. Peccei pri zrode Rímskeho klubu, na problematiku budúcnosti človeka, jeho perspektív a ohrozenia³. V tomto období K. Lorenz vydal v knižnej podobe svoje rozhlasové kázne pod názvom *8 smrteľných hriechov* [6] a V. I. Vernadskij zverejnil úvahy o možnostiach riešiť negatívne dôsledky jestvujúceho vývoja zmenou obsahu, a tým aj významu pojmu zodpovednosť [5]. Tieto myšlienky však našli adekvátnu odzvu až koncom sedemdesiatych rokov. Podobne Kvalloyove úvahy o potrebe komplexnej filozofickej a politologickej analýzy problému zohrali v tomto období len inšpiratívnu rolu⁴.

Za historický medzník je pokladaný článok L. Whita *Historické korene našej ekologickej krízy* uverejnený v časopise Science [7]. Autorovi, ktorý sformuloval stanovisko dodnes profilujúce pozície diskutujúcich, sa podarilo zainteresovať na probléme a vtiahnuť do diskusie historikov, teológov, etikov, filozofov, politológov a samozrejme aj ekológov⁵. Z filozofického hľadiska je dôležité predovšetkým to, že sa začalo netra-

² Práca bola po prvýkrát zverejnená v publikácii *Biosféra* (Moskva, Mysl' 1967, s. 349-358).

³ Medzi štúdie, ktoré vznikli na podnet Rímskeho klubu a boli zverejňované postupne v sedemdesiatych rokoch, patria: *Hranice rastu*, *Ludstvo v ťažkostiach*, *Ludstvo pri kritickom bode*, *Človek v ohrození*, *BIO-projekt* a iné.

⁴ O genéze svojho uvažovania, formovaní sa potreby filozoficky a politologicke reflektovať ekologický problém a o krokoch, ktoré k tomu viedli, pozri prácu S. Kvalloya *The Universe Within*. In: *Resurgence* no. 106, September/October 1984.

dičným spôsobom uvažovať o teoretických východiskách antropocentrizmu a utilitarizmu, aj keď sa tak dialo cez prizmu antropocentrizmu, v mene zachovania životných podmienok a životného prostredia ľudského rodu. V súvislosti s hľadaním a pomenúvaním príčin vzniku a gradácie ekologického problému v tomto období vznikla a dodnes pretrvávajú predstava, že príčinou tohto procesu je určitý teoretický omyl.

Prvú etapu, etapu zrodu a formovania sa ekofilozofického myslenia, charakterizuje niekoľko základných črt: 1. prezentácia a posudzovanie skúmaných javov ako krízových, bezperspektívnosť eschatologického typu, vízia neodvratnej hrozby ako nevyhnutného dôsledku nezodpovedného konania. (Ak je podstata hrozby zakomponovaná do základov vzniku civilizácie, potom je, samozrejme, neodvratná.); 2. absencia modelov riešenia vzniknutej situácie, ak za model nebudeme považovať návrh na zmrazenie ekonomických, ekologických a demografických ukazovateľov, t.j. koncepciu nulového rastu⁶; 3. výrazný kriticismus, hľadanie a pomenúvanie vinníkov jestvujúceho stavu, či už ide o antropocentrizmus, utilitarizmus, alebo procesy priemyselnej či vedecko-technickej revolúcie; 4. uvedomovanie si potreby vedeckých analýz v snahe preniknúť k podstate problému; 5. hľadanie ideových podnetov a zdrojov v európskom filozofickom myslení.

Sedemdesiate roky predstavujú nepochybne zlom. V tomto období vznikajú pôvodné koncepcie a myšlienkové prúdy, ktoré môžeme považovať za ekologické alebo, ako sa často samé označujú, za environmentalistické vo svojej podstate. Sú spojené s menami F. Capra, J. E. Lovelock, H. Skolimowski a A. Naess. Spomínaní autori sa pokúsili o originálny prístup k problému, vniesli do jeho chápania nový prvok. Ich koncepcie nielen významne ovplyvnili chápanie predpokladov a podmienok prekonávania ekologického problému, ale načrtli aj teoretické východiská a možnosti riešenia, aj keď niektoré z nich možno pokladať za sporné.

Napriek mnohým koncepčným a analytickým štúdiám v týchto rokoch vrcholil kassandrovské obdobie. Práce tohto druhu sa dostávajú do protikladu s koncepčnými úvahami o možnostiach teoreticky i prakticky riešiť ekologický problém. Kritici kassandrovských vízií upozorňujú na ich nekonceptnosť a demotivačný aspekt, prehlbovanie spoločenskej dezilúzie a pasivity, čoho následkom je, ak sa problém predkladá ako neriešiteľný v svojej podstate, jeho pretrvávajúce. K najznámejším prácam kassandrovského typu patria predstavy A. Kestlera [8] o patologickej defektnosti druhu *Homo sapiens* a o nevládnuteľnosti jeho agresivity⁷, náčrt príznakov vymierania ľudského rodu a uva-

⁵ Táto diskusia nebola uzavretá prakticky dodnes, argumenty v nej zaznievajúce viedli k hlbšej analýze problémov z axiologického hľadiska a boli prvým podnetom pre koncipovanie neantropocentrických hodnotových štruktúr.

⁶ V *Hraniciach rastu* (1972) sa za príčinu agresivity človeka aj voči prírode považovalo premnoženie ľudského rodu. Civilizácia technického typu sa považovala za deštruktívny systém neschopný transformácie, o technike sa neuvažovalo ako o možnom nástroji na riešenie problému technickými metódami. V tomto období sa nevyprofilovala ešte ani potreba hodnotovej reorientácie spoločnosti.

⁷ Ide o nekritické narábanie s Lorenzovou predstavou agresivity.

žovanie o dôkazoch nezvratnosti tohto procesu H. von Dittfurtha [9]⁸ a do určitej miery aj prvé správy Rímskeho klubu.

V rámci procesu hľadania teoretických východísk ekologického problému zaznamenávame aj názorové posuny v súvislosti s možnosťou a funkčnosťou tradičných ideových zdrojov európskeho myslenia. Mnohí autori v súvislosti s doznievajúcou kritikou kresťanského antropocentrizmu a panského vzťahu človeka k prírode pochybujú o možnosti využiť tradičné idey, ktoré rezonovali v európskom filozofickom myslení v povojnovom období. Teoretici zaoberajúci sa ekologickým problémom objavujú A. Leopolda [10] a jeho romantický a romantizujúci vzťah človeka a prírody v biocentrických reláciách, organizmickú koncepciu A. N. Whiteheada, Hartmannove predstavy vrstevnatosti bytia a inšpirujú sa východnou filozofiou a mysticizmom, predovšetkým indickými a čínskymi predstavami o povahe a podstate bytia a hodnotovými rámcami fungujúcimi v tejto oblasti.

V sedemdesiatych rokoch sa prezentujú nové názory na miesto človeka v prírode, kozme či univerze. Potreba transformácie predstáv o prírode a prístupov k nej vyvolala rast záujmu o ontologickú problematiku, najmä o názory na povahu a podstatu bytia, ako aj na možnosti uplatnenia celostného prístupu a vypracovania zodpovedajúcich metodologických postupov. V rámci analýzy antropocentrizmu a utilitarizmu pokračoval proces hľadania ideových zdrojov panského vzťahu človeka k prírode a zvažovalo sa o možnostiach jeho prekonávania. Objavili sa pokusy vytvoriť a teoreticky zdôvodniť potrebu existencie alternatívnych koncepcií. Týmito otázkami sa medzi prvými v svojich prácach *Tao fyziky* [11] a *Bod obratu* [12] zaoberal F. Capra. Napriek tomu, že ťažiskovým bodom jeho prác je skúmanie vplyvu karteziánstva a mechanizmu na západnú kultúru a vedu ([12], 319), pokúsil sa pomenovať príčiny straty rovnováhy a integrálnosti v našej kultúre ([13], 95, 319-320). Označil ich za priame príčiny ekologického problému, čím sa stal ďalším pokračovateľom honu na vinníkov. Napriek absencii filozofickej a metodologickej analýzy v jeho prácach patrí k nesporným pozitívam jeho úsilie formulovať nové videnie sveta, novú paradigmu - nazval ju ekologickou -, v ktorej by rezonovala idea celostnosti i harmónie a dôraz by sa kládol na „podstatné vzťahy organizácie“ ([13], 365). Vesmír ako vzájomne prepojený celok, „v ktorom nie je nijaká časť dôležitejšia ako druhá“, takéto videnie podľa Capru implikuje ([12], 225). Jeho chápanie prírody, v ktorom sú všetky javy vo vesmíre určené vzájomným prepojením a harmóniou ([12], 222) a v ktorom sa dá hovoriť o ich samokonstistentnosti ([12], 224), bolo jedným z prvých náčrtov sveta ako biotického celku schopného samoregulácie. O východnom mysticizme a filozofii, ku ktorým Capra nasmeroval ekofilozofické myslenie, pretože ich pokladal za schopné získavať priame intelektuálne zážitky jednoty všetkých vecí ([12], 224), sa na jeho podnet začalo intenzívnejšie diskutovať, čo viedlo k analýze rozdielnych prístupov. Napriek tomu, že mnohé jeho tézy sa dnes väčšinou hodnotia len ako podnet a Caprovi sa vyčíta povrchná znalosť

⁸ Táto súborná práca vyšla v roku 1985, predchádzal jej rad článkov zverejňovaných postupne v spomínanom období.

východnej filozofie a nedôsledný biocentrizmus, význam jeho myšlienok pre ekofilozofické uvažovanie je nesporný.

Lovelockova predstava Gaie ako živej planéty [13] je nielen modelom Zeme, ale aj zdôvodnením potreby hypotézy Gaie ([13], 11-12) náčrtom fungovania planetárnych princípov vplyvom života na planéte a pochopením života ako planetárneho fenoménu. Gaia, matka Zem, koncipovaná ako chthonické božstvo ([13], úvod)⁹ a inšpirovaná ním, superorganizmus, ktorý by sa mal poznávať fyziologickými metódami, podmieňuje zmenu pohľadu na proces evolúcie a jeho fungovanie ako systému a následne aj na prírodu a život. Inšpirovala ako určité ontologické východisko k analýze pojmu život a k modifikácii jeho chápania.

Lovelock vniesol do tohto typu uvažovanie planetárne hľadisko, prístup, ktorý sa vo vede dovtedy nevyskytoval a v rámci ktorého možno pristupovať k vzťahu človek - príroda nedualisticky. Človek v jeho koncepcii je partnerom Gaie, ľudské spoločenstvo má a môže fungovať ako jeden z optimalizačných faktorov systému, musí si však byť toho vedomý a podľa toho sa správať. Ešte v šesťdesiatych rokoch bolo bežné, že sa človek, ako bytosť stvorená alebo ako zavŕšenie vývinového procesu, na ktorom ako jeho „vrchol“ prestal byť závislý, pretože ho prekročil schopnosťou racionálne uvažovať a vytvorením spoločnosti ako „nadprírodného“ systému, sám pokladal za planetárny fenomén. Lovelockova hypotéza vylúčila úvahy takého druhu a inšpirovala k náčrtu takej povahy a podstaty bytia, ktorá je adekvátna planetárnemu hľadisku¹⁰. Svoju hypotézu neskôr dopracoval do podoby teórie [14] a analyzoval niektoré jej ďalšie aspekty.

H. Skolimowski v roku 1977 publikoval prácu *Ekologický humanizmus*, v ktorej načrtnol potrebu ekologickej perspektívy, vytvárania ekologickeho vedomia a ekologickej etiky. Tieto myšlienky sa stali teoretickým východiskom i podnetom ku koncipovaniu holistického filozofického systému, ktorý nazval ako prvý ekofilozofiou [15] a jej potrebu podmienil nevyhnutnosťou vybudovať odlišný obraz sveta a odlišnú koncepciu bytia, nový pohľad na to, čo znamená byť človekom ([15], 31 a n.).¹¹ Uvedomoval si potrebu prekročiť antropocentrický rámec, načrtnol kozmocentrické hľadisko a v súvislosti s jeho vytváraním uvažoval o potrebe novej kozmológie ([15], 5-30).

Sedemdesiate roky charakterizuje postupné zintenzívňovanie diskusií o dôvodoch koncipovania a význame etiky prostredia (Environmental Ethics). Za jeden z prvých orientačných bodov, zvažovanie možností potreby takejto etiky v Európe, sa považuje referát R. Routleyho prednesený na XV. filozofickom kongrese s otáznikom v názve: *Jestvuje potreba novej etiky - etiky (životného) prostredia?* [16]. Postupne vzniklo niekoľko myšlienkových prúdov uvažujúcich o možnostiach jej vytvárania¹²; prvý z nich

⁹ Úvodné stránky nie sú očíslované, čoho dôvodom je snaha neodlišiť citované druhé vydanie toho istého vydavateľa, Oxford University Press, od prvého z roku 1979.

¹⁰ Známe a Lovelockom inšpirované je aj feministické úsilie identifikovať Gaiu s matkou a prisúdiť jej, a následne aj prírode, vlastnosti a črty považované za výlučne ženské.

¹¹ V práci citujem vydanie tejto práce v Arkane, USA z r. 1992.

¹² Diskusie o tomto probléme našli svoj priestor v časopise Centra pre environmentálnu filozofiu *Environmental Ethics*, ktorý začal vychádzať v r. 1978 v USA. Jeho cieľom je poskytnúť interdisciplinárny pohľad na filozofické aspekty environmentálnych problémov.

o potrebe etiky životného prostredia nielenže nezapochyboval, ale ako základnú požiadavku vyslovil jej konštituovanie sa na princípe hodnoty prírody, nie hodnoty alebo hodnôt človeka; druhý sa stotožnil s požiadavkou vybudovania novej etiky tiež na báze hodnoty prírody, no hodnoty „osebe“; a tretí sa domnieval, že postačí jestvujúci hodnotový systém „ekologizovať“, resp. doplniť či obohatiť antropocentrickú etiku o „ekologický rozmer“. K poslednému prúdu patria aktivity katolíckej cirkvi¹³ a protestantských¹⁴ cirkví, ktorých počiatok spadá do sedemdesiatych rokov ([2], 238 a n.).

Ako vidno, všetky tri prístupy vyžadovali alebo predpokladali názorový posun v pojme prírody a viazali ho na fungovanie „nového súboru mravných princípov“, ktorý mal upravovať v prvom rade vzťah človeka k prírode ako vzťah človeka v prírode. V súvislosti s týmito aktivitami najväčší záujem vzbudila najmä „deep ecology“ (tento pojem sa prekladá ako „hlbinná ekológia“, kde výraz hlbinná je označením schopnosti vnútorného prežívania a používa sa na pomenovanie schopnosti prežívať). Zrod tohto myšlienkového prúdu sa spája s menom A. Naessa [17]. Naess sformuloval 7 základných téz¹⁵ a prvú principiálne biocentrickú predstavu človeka v prostredí. Jej súčasťou je idea „súvzťažnosti“ i „totálneho poľa“, náčrt v zásade nového pohľadu na skutočnosť, v ktorej základnou hodnotovou štruktúrou je biotické spoločenstvo a etika prostredia jedinou možnou etikou. Tento myšlienkový prúd¹⁶ získal, predovšetkým preto, že je jediným uceleným myšlienkovým systémom principiálne biocentrickým, veľký ohlas i odozvu a v osemdesiatych rokoch nadobudol podobu hnutia. Mnohí autori ho označujú za ekosofický. Naessovo „myslieť ako hora“ je vektorom, ideálom, cieľom neantropocentrickej axiológie pokladajúcej hodnoty prírodných entít za vnútorné a primárne.

V sedemdesiatych rokoch sa: 1. postupne analyzujú a) civilizačné postupy a prístupy, nadväzne sa načrtáva možnosť ich premeny; b) skúma sa podiel novovekej racionalistickej filozofie (zvlášť karteziánstva a mechanizmu) na jestvujúcej deštrukcii hodnotových postojov voči prírode; c) posudzuje sa utilitarizmus, antropocentrizmus a najmä dôvody a príčiny vzniku panského vzťahu človeka k prírode, ako aj možnosti

¹³ Katolícka cirkev vyhlásila sv. Františka z Assisi za patróna životného prostredia, príklad hodný nasledovania a ideál života prežitého v úcte a láske ku všetkému živému. Stalo sa tak na žiadosť Silvia Oddiho, ktorý ju predložil menom medzinárodného združenia Planning Environmental and Ecological Institute for Quality Life. Pozri: Casaroli, A.: Sv. František z Assisi prohlášen patronem ochránců přírody. In: Duchovní pastýř, 1982, č. 3.

¹⁴ Protestantská teológia aktualizovala a sprítomnila Schweitzerovu úctu k životu a interpretovala ju ako potrebu súčasného človeka nežiť na úkor iných životov. Do tohto rámca významných cirkevných aktivít v sedemdesiatych rokoch patria aj ekumenické aktivity. Pozri napr. záverečný dokument Svetovej rady cirkví z júlového zasadnutia v r. 1979 *Faith and Science in an Unjust World*, vol. II., Ženeva 1980.

¹⁵ „Deep ecology“ sa má budovať na princípoch: 1. človeka ako prvku totálneho poľa (nie človeka v prírode alebo v totálnom poli); 2. biosférického egalitarizmu; 3. vnímania princípov prepojenosti, odlišnosti a symbiózy; 4. protitriednych (niektorí autori uvádzajú nadtřídných) pozícií; 5. dôsledného ochranárstva (ako aktívneho zasahovania voči znečisťovaniu a exploatácii zdrojov); 6. komplexnosti a celistvosti; 7. decentralizácie (miestnych autonómií). Pozri: Naess, A.: *The Shallow and Deep. Long Range Ecology Movement*. In: *Inquiry*, 1973, no. 1, s. 95-98.

¹⁶ Arne Naess sformuloval základné princípy, no formovanie sa „deep ecology“ je spojené s ďalšími významnými mysliteľmi, akými sú J. Seed, P. Flemingová, J. Marcyová a ďalší.

modifikovať antropocentrizmus alebo sa ho zriecť; 2. koncipuje sa novým spôsobom pojem prírody a naplňa sa novým obsahom, pričom sa kladie dôraz na vzťahovú bázu, t.j. na väzby a vzťahy človeka nie k prírode, ale v prírode, keďže sa človek a následne aj spoločnosť považuje za jestvujúcu súčasť prírody, planéty či kozmu; 3. konštituuju sa neantropocentrické hodnotové prístupy. V rámci úsilia vybudovať princípy neantropocentrickej etiky rezonujú snahy vytvoriť aj tomu zodpovedajúce etické normy. Skúmajú sa možnosti fungovania fyziocentrizmu, biocentrizmu a kozmocentrizmu v spoločenskom rámci; 4. hľadajú sa možnosti a cesty hodnotovej reorientácie skutočnosti, „ozeleňovania“, neskôr ekologizácie všetkých spoločenských aktivít; 5. analyzujú sa filozofické, najmä ontologické a metodologické východiská ekologického problému, vynára sa potreba koncipovania nového pojmu bytia; 6. objavujú sa pokusy zakomponovať do ekofilozofického typu uvažovania prvky východnej filozofie a mysticizmu, keďže sa predpokladá, že ich vzťah k prírode je iný než v západoeurópskej kultúrnej tradícii a že v nich absentujú črty utilitarizmu.

Odlíšiť súčasné dianie v ekofilozofii od diania v osemdesiatych rokoch je problematické. V týchto rokoch sa začali načrtávať a vytvárať prvé modely riešenia ekologického problému, objavili sa prvé systematické monotematické práce. Filozofická analýza problémov získala nový rozmer, zmenili sa argumentačné štruktúry, upustilo sa od naivného kriticismu a pozornosť sa sústredila na fundované vedecké štúdie, filozofické, axiologické, etické, historické, politologické a najmä ekologické, ale aj interdisciplinárne analýzy. Šírka problematiky vyžadovala a vyžaduje eklektický prístup, preto mnohé práce sa aj v tomto období dajú označiť za pionierske.

Mnohí autori však už akceptujú potrebu objasňovania a špecifikácie pojmov, pokladajú za potrebné porozumieť si a dorozumieť sa, nie obviňovať, pomenúvať a osočovať pomyselných vinníkov ekologického problému. O potrebe vytvorenia etiky prostredia a načrtnutia nových hodnotových štruktúr sa v tomto období už nepochybuje, takmer každý však túto myšlienku naplňa iným obsahom. Neantropocentrická teória hodnôt totiž zostáva otvoreným problémom, ak kritické dištancovanie sa od jestvujúcej hodnotovej bázy vyúsťuje do jej apriórneho odmietnutia. Napriek tomu v osemdesiatych rokoch už jestvujú biocentrické etické princípy (nefungujú však ako normy) a za ich základný kameň sa pokladá biotické spoločenstvo.¹⁷

Za príklad systematizácie základných prístupov a pokusu zmapovať konštituovanie sa etiky prostredia možno považovať prácu H. Rolstona *Etika životného prostredia* [18]. Autor poukázal na dvojaké chápanie tejto etiky, analyzoval potrebu špecifikácie hodnôt v prostredí a sústredil sa na koncipovanie etiky prostredia ako etiky komplementarity človeka a prírody ([18], 330 a n.). V jej rámci sa pokúsil poukázať na nepotrebnosť a nefunkčnosť stavania biocentrických a antropocentrických hodnotových systémov do protikladu. Upozornil na to, že všetky hodnoty možno pokladať v podstate za bio-systé-

¹⁷ Za zakladateľa takého typu uvažovania je mnohými mysliteľmi pokladaný A. Leopold a jeho myšlienka: „Dobré je to, čo smeruje k ochrane integrity, stability a krásy biotického spoločenstva. Zlé je to, čo smeruje inam“. Táto téza je pokladaná za akýsi kategorický imperatív novej etiky. Pozri: Leopold, A.: *The Land Ethics*. In: Scherer, D., Atting, D. (ed.): *Ethics and Environmental*. Englewood Cliffs, N. J., s. 8.

mové ([18], 73). Rolston tak reagoval na polarizáciu postojov, polemiku, ktorá v osemdesiatych rokoch profilovala pozície diskutujúcich. Vznikla na základe úsilia špecifikovať „záujmy“ človeka v porovnaní so „záujmami“ prírody či ekosystémov - určiť, či sú logicky „primárne“ hodnoty individua, alebo systému ([19], 52 a n.). Táto diskusia o „právach“ človeka či prírody paradoxne posilnila dualistické chápanie človeka a prírody i dualizmus ako princíp videnia skutočnosti. Rolston upozornil na neadekvátnu argumentačnú bázu naivného biocentrizmu, jeho nezakotvenosť vo filozofickej ontológii, absenciu metodológie a teórie, ktorá by bola schopná reflektovať ekologický problém v celej šírke, a samozrejme aj na ahistorické videnie problému, presnejšie jeho zmapovanie len v určitom historickom úseku. Diskusia však poukázala na možnosť manipulácie a narábania s pojmami v rámci jazykových štruktúr a z toho plynúcu nevyhnutnosť sémantickej a pojmovej analýzy. „Hra“ s pojmami, ako ukázala práve táto diskusia, umožňuje totiž, okrem iného, aj vyjadrovanie sa k problémovej situácii bez záujmu o riešenie problému, v tomto prípade ekologického.

Úlohy a ciele, ktoré z tejto diskusie vyplynuli, sa pokúša ekofilozofické myslenie naplniť aj dnes. Ich súčasťou je akceptácia hodnoty prírody a skúmanie dôvodov zmeny hodnotového statusu, snaha tento proces zvrátiť či zintenzívniť, vytvoriť také hodnotové kritériá, ktoré by boli v dnešnej spoločnosti presaditeľné a akceptovateľné aj politickými metódami a zároveň by odrážali potrebnú zmenu.

Pre osemdesiate roky je charakteristický názorový posun k antropocentrizmu. Intenzívnejšie sa skúmajú možnosti zmeniť perspektívu hodnotenia, revidovať postavenie človeka vo svete, upustiť od chápania spoločnosti ako protiprírodného nekompatibilného systému, t.j. dištancovať sa od eschatologického rozmeru ekologického problému, ktorý sa vraj principiálne nedá riešiť. Upúšťa sa od naivného kriticismu, analyzuje sa antropocentrizmus i alternatívne koncepcie [20], upozorňuje sa na to, že tieto koncepcie len prepolarizovali dualizmus človeka a prírody ([21], 495). Uvažuje sa o centricite ako takej, načrtávajú sa možnosti zmierňovania antropocentrizmu, transformácie tých jeho aspektov, ktoré smerovali k utilitarizmu. Ide o postupné zmierňovanie antropocentricity za predpokladu zachovania jestvujúcich axiologických princípov a rozširovania hodnotového statusu prírody či Gaie. V súvislosti s týmto procesom sa prezentuje videnie ekologického problému ako krízy ľudskosti či krízy humanity ([22], [23]). Myšlienka, že ekologický problém „nie je výsledkom konfliktu medzi potrebami človeka a prírody, ale dôsledkom zhoršenej vnímateľnosti pre to, čo sú naše skutočné potreby“ ([23], 92), obrátila pozornosť na analýzu princípov ľudskosti a humanity, zintenzívnila diskusie o morálke a morálnosti. Často sa v týchto súvislostiach hovorí o morálnej ekológii ([22], 905). Niektoré koncepcie sú biocentrické [20], (obvyčajne sú ovplyvnené „hlbinnou ekológiou“), iné antropocentrické, preto je pre nich nevyhnutné zavádzať iné označenia¹⁸. Z filozofického hľadiska je zaujímavý ešte fakt, že v rámci týchto snažení zaznamenávame návrat k tradičným európskym filozofickým východiskám, najmä filo-

¹⁸ Takým je napríklad aghatocentrizmus E. Koháka. Pozri: Za aghatocentrickou ekológiu. In: *Filosofický časopis* 1991, č. 6.

zofii života, fenomenológii, ale i existencializmu a, samozrejme, k základom kresťanskej filozofie.

Napriek tomu, že mnohé z týchto úvah sú podnetné a načrtávajú problém z iného zorného uhla, je potrebné poznamenať, že sa v rámci diskusií o etike životného prostredia len zhromažďuje argumentačný a explanačný materiál, ktorý ju posúva na základ daný momentálnymi vedeckými a filozofickými poznatkami, no výrazne sa neprekračuje rámec, ktorý načrtol už A. Leopold. Etická dimenzia totiž nie je na riešenie základných filozofických problémov, akými sú problémy bytia, dostatočná. Ani axiologické otázky sa nemôžu reflektovať len na etickej či morálnej báze. Mnohí autori si to uvedomujú, z čoho pramení ich záujem o ontologické, metodologické, axiologické a iné otázky. Tento proces je badateľný od osemdesiatych rokov a diskusia sa postupne presúva do filozofickej alebo do ekosofickej¹⁹ roviny. V jej rámci sa uvažuje o možnosti vytvárania nesubstančných modelov bytia, posudzuje sa dualizmus v najvšeobecnejšej rovine ako dualizmus štrukturálny a funkcionálny, novo sa vymedzuje miesto človeka, jednotlivca, spoločnosti i funkcia a zmysel života všeobecne, skúmajú sa možnosti paradigmatickej zmeny a v jej rámci možnosti hodnotovej reorientácie spoločnosti. Ak by sa totiž potvrdila Caprova téza o novej paradigme ako paradigme ekologickej, potom bude treba preskúmať okrem iného aj povahu paradigmatických zmien a procesov. Niektorí sa k tomuto procesu nielenže prihlásili, ale sa ho dokonca pokúsili „prisvojiť“ si, t.j. označiť ho za charakteristický pre určitý typ uvažovania tak, ako to urobil Toulmin ([4], [5]), keď vyhlásil ekológiu za postmodernú vedu.

Vzhľadom na to, že v osemdesiatych rokoch v tej alebo onej podobe reflektuje tento problém filozofické myslenie na celom svete, je názorová pluralita jedným z jeho charakteristických znakov. Je dôsledkom rôznych interpretačných prístupov a východísk jednotlivých autorov a myšlienkových prúdov. Predstavy o možnostiach riešenia ekologického problému sú rôzne a ich divergentnosť je zjavná. To, na čom sa zhodujú takmer všetci autori, je potreba hodnotovej reorientácie spoločnosti, aj keď sa predstavy o tomto procese rôznia. Dajú sa, i keď vo veľmi zjednodušenej forme, zosumarizovať určité snaženia charakteristické pre osemdesiate roky, sú však platné aj pre súčasnosť. Ide o úsilie 1. načrtnúť iné než tradičné chápanie pojmu etika; 2. poukázať na spätosť axiologickej a ontologickej problematiky a analyzovať ju; 3. preskúmať možnosti vytvárania nesubstančných modelov bytia, prekročenia dualizmu v najvšeobecnejšom slova zmysle; 4. zdôrazniť význam a zmysel pojmovej a sémantickej analýzy; 5. preskúmať povahu zmien, analyzovať, či ide o zmeny paradigmatické, a ak áno, ako do tohto procesu vstupujú tie, ktoré sú predmetom tejto práce; 6. zvážiť, nakoľko je povaha ekologického problému spätá s predstavami o humanizme a ľudskosti, načrtávať, ak to vyplynie zo

¹⁹ Pojem ekosofia (z gréckeho sofia - múdrosť) vznikol na označenie uvažovania aristotelovského typu, ktorý do určitej miery korešponduje aj s whiteheadovským chápaním filozofie. Návrat k predstavám o univerzálnej múdrosti, jej potrebe a opodstatnenosti sa zdôvodňuje práve ekologickým hľadiskom a stanoviskom. Vo väčšine prípadov sa pojem ekosofia kryje s výrazom ekofilozofia. Pojem ekosofia sa používa vtedy, ak nie je možné alebo vhodné hovoriť o filozofii, a to najmä v prípadoch, ak sa filozofia považuje za zodpovednú alebo spoluzodpovednú za súčasný stav, teda aj za ekologický problém, a nepredpokladá sa možnosť jej transformácie.

zmeny východísk, ich novú podobu; 7. napomáhať vytváranie predstáv o ekologickom životnom štýle.

Napriek tomu, že svoje úlohy a ciele ekofilozofické myslenie v osemdesiatych rokoch pomerne presne načrtlo a pokúša sa ich naplňovať, nedá sa určiť, akým smerom sa budú diskusie uberať v budúcnosti.

Táto informačná práca je len krátkym náčrtom niektorých typov uvažovania, myšlienkových prúdov a autorov, ktorí z filozofického hľadiska reflektujú ekologický problém. V jej rámci sme nemohli hovoriť o všetkých, ktorí sa načrtnutými otázkami zaoberali a zaoberajú, alebo ktorých práce zatiaľ nezískali širokú publicitu, ale môžu obsaňovať najvýznamnejšie podnety pre smerovanie a vývin filozofického uvažovania. Som si vedomá tohto faktu, preto túto prácu treba považovať za dobový a nedokonalý pohľad na problematiku a problémy, ktoré v jej rámci rezonujú.

LITERATÚRA

- [1] NASH, R. F.: *The Rights of Nature. A History of Environmental Ethics*. University of Wisconsin Press 1988.
- [2] CETL, J. - HUBÍK, S. - ŠMAJS, J.: *Příroda a kultura*. Praha 1990.
- [3] TOULMIN, S.: *Construal of Reality Criticism in Modern and Postmodern Science*. In: Mitchell, W. J. T.: *The Politics of Interpretation*. Chicago-Londýn 1993, s. 99-117.
- [4] TOULMIN, S.: *The Return of Cosmology. Postmodern Science and the Theology of Nature*. Berkley 1983.
- [5] VERNADSKIJ, V. I.: *Několik slov o noosféře*. In: *Člověk a jeho životní prostředí*. Praha 1975.
- [6] LORENZ, K.: *8 smrtelných hříchů*. Praha 1990.
- [7] WHITE, L.: *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*. In: *Science*, March, 10, 1967, s. 1205-1206.
- [8] KESTLER, A.: *Člověk - omyl vývoja?* In: *Dialógy - Dialogues*, Bratislava 1979, s. 130-134.
- [9] DITFURTH, H.: *So lasst uns denn ein Apfelbaumchen pflanzen*. Hamburg-Zürich 1985.
- [10] LEOPOLD, A.: *Etika země*. In: *Filosofický časopis* 6, 1991, s. 1010-1026.
- [11] CAPRA, F.: *Tao fyziky*. Bratislava 1992.
- [12] CAPRA, F.: *Punkt zwrotny*. Varšava 1987.
- [13] LOVELOCK, J. E.: *Gaia. A new Look at Life on Earth*. Oxford, Oxford University Press 1987.
- [14] LOVELOCK, J. E.: *The Ages of Gaia. A Biography of Our Living Earth*. Oxford, Oxford University Press 1989.
- [15] SKOLIMOWSKI, H.: *Living Philosophy. Eco-Philosophy as a Tree of Life*. Arcana 1992.
- [16] ROUTLEY, R.: *Is There a Need for a New, an Environmental Ethics?* In: *Proceedings of the Fifteenth World Congress of Philosophy*, vol. 1, Sophia 1973, s. 205-210.
- [17] NAESS, A.: *The Shallow and Deep. Long Range Ecology Movement*. In: *Inquiry*, 1973, č. 1.
- [18] ROLSTON, H.: *Environmental Ethics. Duties to and Values in the Natural World*. Philadelphia 1988.
- [19] RODMAN, J.: *Four Forms of Ecological Consciousness Reconsidered*. In: Scherer, D. - Attig T. (zostavovatelia zborníka): *Ethics and Environment*. N. J., Englewood Cliffs 1983.
- [20] CALLICOTT, J. B.: *Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics*. In: *American Philosophical Quarterly*, 1984, č. 4.
- [21] PALOVIČOVÁ, Z.: *K niektorým filozofickým problémom súčasných koncepcií prírody*. In: *Filozofia* 1993, č. 8, s. 490-496.
- [22] KOHÁK, E.: *Hovory se stromem*. In: *Filosofický časopis* 1991, č. 6, s. 903-913.
- [23] KOHÁK, E.: *Za agathocentrickou ekologií*. In: *Vesmír* 1992, č. 2, s. 92-93.

PhDr. Eva Smolková, CSc., Filozofický ústav SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, SR